

YDÖ411-Dini Rehberlik ve Danışmanlık

Doç. Dr. Remziye EGE

6. HAFTA

Konu: Dinî Rehberlik ve Danışmanlıkta Dinî Bilginin Kaynağı

Bu derste dinî bilginin kaynağı olarak Vahiy/Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in ve Sahabenin Uygulamalarından örnekler verilecektir.

Bu dersin sonunda öğrencilerin, bir bilgi türü olarak dinî bilginin kaynaklarını fark etmesi, dinî bilgi kaynağı olarak vahiy, sünnet ve sahabe uygulamaları arasındaki ilişkiyi açıklaması ve dinî bilgi üretme süreçlerini değerlendirmesi beklenmektedir.

Aşağıda Ege'nin *Dinî Rehberlik* (2015: 33-58) kitabından ilgili bölüm özetlenerek alınmıştır.

Vahiy/Kur'an-ı Kerim

Kur'an, bir bilgi kaynağı olarak vahyi içeren rehber bir kitaptır ve bilgiyi vahiy şeklinde sunmanın yanı sıra insanı bilgilenme ve bilgi üretme konularında teşvik eder. "Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap gönderdik"¹ ayeti Kur'an'ın kendisine *ilim* olarak işaret etmektedir. Kur'an, insanlık birikimlerine ve insanın kendi hayatını inşasına katkıda bulunacak bilgi üretme süreçlerine bir değer yükler. Bu anlamda Kur'an'ın rehberliği insanın Allah tarafından verilen melekelerini geliştirmek ve hayat tarzı belirlemek adına kılavuz ilkeler ortaya koymak ile ilgilidir. Bu bağlamda Kur'an'da insanın bilgiyle olan ilişkisine dayalı ayırt edici özelliğine dikkat çekilmiştir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve sorumlu kılan yönü, bilme yetisidir: "*Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti*"² ayeti ile bilen varlık olarak insanın yanı sıra, bilginin kaynağı olarak vahyi bir arada görmek mümkündür. Kur'an'da peygamberlere nispetle "*kendilerine ilim verilenler*"³ şeklinde ya da Allah'a nispetle "*ilim ve hikmet verdik*"⁴ gibi ifadelerden vahyin bir bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'da insanın bu bilgiyi anlaması ve bilgiyi işleyerek kullanılır hale getirmesi, yeni bilgiler üretmesi için Allah'ın akıl ve duyularla donatıldığına dair de pek çok ayet vardır:

¹ A'raf, 7/52.

² Bakara, 2/31.

³ Kasas, 28/80.

⁴ Yûsuf, 12/22; Enbiyâ, 21/74, 79.

“Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için (Allah’ın varlığını gösteren) deliller vardır.”⁵

“Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgarları ve yerle gök arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır.”⁶

“Allah, sizi analarınızın karnından dünyaya getirdiğinde bilmeyen bir hâldeydiniz. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.”⁷

“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”⁸

Bu durumda akıl ve duyular hem bilginin kaynağı hem de bilgi üretiminde kullanılan melekeler olarak düşünülebilir. Ancak bu melekelerin sınırlılıklarını da göz ardı etmemek gerekir. İnsanın sorumluluğu bu sınırlı melekelerini kullanarak Kur’an’daki bilgiyi yine Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde anlamaya çalışmak olmalıdır. Kur’an’daki bilginin anlaşılması meselesine bu çalışmanın sınırları içerisinde değinilecektir. Çünkü bu bilgiyle gerçekleştirildiği düşünülen *dinî rehberlik* çalışmalarının temelinde bu bilgiden ne anlaşıldığı ve nasıl anlaşıldığı meselesi olduğu düşünülmektedir. Bu konuya Kur’an’ı *ilk anlayanlar* ile başlamanın uygun olduğu varsayılmıştır. Kur’an’ın ilk muhatapları, Kur’an ile kendi tarihsel, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel şartları çerçevesinde karşılaşmışlardır. Bu karşılaşma, canlı ve iki yönlü bir süreci ifade etmekteydi. Çünkü bu süreçte yeni bilgiler geliyor, eski bilgiler hatırlatılıyor, yanlış bilgiler düzeltiliyordu. Bu bilgileri aktaran bir peygamberin varlığıyla birlikte ilk muhataplar için Kur’an’ın anlaşılması büyük oranda kolaylaşıyordu. Bu

⁵ Ra’d, 13/4.

⁶ Bakara, 2/164.

⁷ Nahl, 16/78.

⁸ İsrâ, 17/36.

noktada sahabenin Kur'an'ı anlama çabalarına göz atmak gerekir. Çünkü onlar Kur'an'ın ilk muhatapları olarak onunla karşılaşıyorlar, anlıyorlar, anlamadıklarını peygambere soruyorlar, bazen bununla ilgili yeni bir vahyin gelişine kadar bekliyorlardı. Sahabe Kur'an'ın hayatına kattığı şeyleri anlamaya çalışıyordu. Çünkü doğrudan kendine hitap ettiğini anlıyordu. Sahabenin Kur'an'ı anlama çabasına Hz. Peygamber de şahit oluyordu. Bu çabada içine düşülmemesi gereken hataları da ifade ediyordu:⁹

Hz. Peygamber'in meşhur sahâbîlerinden olan Abdullah b. Amr b. el-Âs ilme çok düşkündü. Abdullah ve kardeşi birlikte bir gün, yaşlı sahâbîleri sohbet ederken gördüler. Hemen yanlarına gittiler. Ancak meclisi bölmek istemediklerinden buldukları bir taşın üzerine oturdular. Onlar otururken meclisteki sahâbîler Kur'an'dan bir âyet okuyup onun üzerine tartışmaya başlamışlardı bile. Sahâbîler tartışmaya iyice dalmış ve sesleri de olabildiğince yükselmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü yanlarına geldi. Tartışanların üzerine hem toprak saçarak hem de kızgın bir ifadeyle *“Sizden öncekiler işte böyle helâk oldular. Allah'ın kitabının bir kısmını diğeriyle mukayese ediyor (çelişki arıyor)lardı. Oysa Allah'ın kitabı, bir kısmı diğeriyle doğrulamak üzere indi. Kur'an'ın bazı âyetlerini ileri sürerek diğerlerini yalanlamayın. Onun (mahiyetini) bildiğiniz âyetleri üzerinde konuşun; bilmediklerinizi ise onu bilene bırakın.”* buyurdu.¹⁰

Hz. Peygamber'in bu tutumundan özellikle Kur'an hakkında konuşurken bilgiye verdiği değeri çıkarmak mümkündür. Hakkında bilgi sahibi olunmadan yorum yapmanın ve fikir ileri sürmenin faydasız ve hatta tehlikeli sonuçlara ulaştıracağına işaret eden bu sözlerdeki mesajın evrensel bir değeri vardır. Bu yüzden Kur'an'ın anlaşılması ve ondan yararlanılması konusunda bilgiye ve bilenlere ihtiyaç olduğunu hatırd tutmak gerekir. Yukarıdaki rivayet, Kur'an üzerinden yapılan tartışmaların ve Kur'an'ı kişisel görüşler doğrultusunda yorumlama girişimlerinin Hz. Peygamber döneminde başladığını göstermesi bakımından da ilginçtir. Ama bu durum karşısında Hz. Peygamber'in takındığı tutum bilgiye dayalı olmayan ve *sözde* akıl yürütmelere göre yapılan tartışmaların faydasızlığını anlatmaktadır. Hz. Peygamber'in bu tavrından, Kur'an'ı anlamının aslında bir bilgi alanı içerisinde bir uzmanlık işi olduğunu çıkarılabilir. Bu da daha sonraki ilimler tasnifinde *Tefsir* ilmi olarak ortaya çıkan bir bilim

⁹ Bu başlık altında yer verdiğimiz rivayetler ve alıntılar, *Hadislerle İslam* adlı eserin muhtelif maddelerinden derlenmiştir. Rivayetlerin erken dönem kaynaklarındaki yerlerine de işaret edilmiştir. Bkz. *Hadislerle İslam* (I-VII), ed. M. Emin Özafşar ve öte. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013).

¹⁰ İbn Hanbel, II, 182; İbn Hanbel, II, 185.

alanına işaret etmektedir. Kur'an'ı anlama konusunda, bilgi sahibi olmanın önemine dikkat çeken çeşitli rivayetler vardır:

Mescitte bir şahıs “Göğün açık bir duman getireceği o günü bekle. O duman insanları bürür. Bu elem dolu bir azaptır.”¹¹ âyetini, kıyamet gününde bir dumanın gelerek kâfirlerin canını alacağı, Müslümanlara ise sadece nezle etkisi yapacağı şeklinde yorumluyordu. Bu açıklama Abdullah b. Mes'ûd'a soruldu. O da Kur'an'ın sadece ilim sahibi kimseler tarafından açıklanabileceğini belirterek, söz konusu âyetlerin inkârcı Kureyş hakkında indirildiğini haber verdi. Zira Allah Resûlü'nün bedduası neticesinde Allah onlara kıtlık vermiş, kuraklık açlıkla birleşince her tarafı tozlu ve dumanlı görmeye başlamışlardı.¹²

...

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber hayattayken ve bir ölçüde sahabe döneminde Kur'an'ın anlaşılmasında ve hayatın içerisindeki yerinin belirlenmesinde büyük ölçüde problem olmamıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde yukarıda sözü edilen bilgi problemlerinden dolayı bazı aşırı yorumlar yapmaya varan faaliyetler ortaya çıkmıştır. Oysa Hz. Peygamber'in “*Kim Kur'an hakkında bilgisizce konuşursa, cehennemdeki yerine hazırlansın.*”¹³ şeklindeki ifadesi bu durumun ciddiyetini ve sorumluluğunu açıklamaktadır. Buradan bilgi temelli olmayan tüm çabaların boşuna olduğunu ve kınandığını anlamak mümkündür.

...

Sonuç olarak vahyin bir bilgi kaynağı olarak görülmesi ve ondan yararlanılmasının, bireylerin bilgiye bakış açılarıyla ve kendi gelişmişlik düzeyleriyle doğrudan ilgili olduğu söylenebilir. Vahiy, insanlara bilgi sunmanın yanı sıra, bilginin değerini bilmeleri ve kendilerini geliştirmeleri için bir rahmet ve yardım olarak gönderilmiştir.

¹¹ Duhan, 44/10-11.

¹² Muslim, Sıfâtul-munâfikîn ve ahkâmuhum, 40; Buhârî, İstiskâ, 2.

¹³ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 1.

Hız. Peygamber'in Uygulamaları¹⁴

Hız. Peygamber vahyi insanlara ulaştırmak ve onlara öğretmekle görevlendirilmiştir.¹⁵ Bu anlamda onun peygamberlik görevinin rehberlik yönünden¹⁶ söz etmek gerekir. Çünkü vahyi alan kişi olarak onun anlamını en iyi bilen, insanlara en iyi açıklayan ve yol gösteren kişi kendisidir.¹⁷ Özellikle ibadetlerin gerçekteşmesinde ve Müslümanca bir hayatın yaşanmasında Müslümanlara örnek oluşturduğunu bizzat Kur'an'dan öğrenmek mümkündür.¹⁸ Bu bakımdan Hız. Peygamberin açıklamaları ve uygulamaları da Müslümanlar için bir bilgi kaynağı olmuştur. İlk dönemden itibaren dini bilgi ihtiyacı içerisindeki Müslümanların Kur'an'ın yanında kabul ettikleri ikinci ana kaynak Hız. Peygamber'in sünneti olmuştur.

Bir bilgi kaynağı olarak Hız. Peygamber'in sünnetini nasıl anlamak gerektiğini öğrenmek için yine kendisinin rehberliğine müracaat edilebilir. Hız. Peygamber'in Medine'de hurma ağaçlarını aşılaman Müslümanları gördüğünde bunu yapmasalar iyi olacağı yönündeki görüşü üzerine aşılama işinin yarıda bırakıldığı ve o sene istenen ürünün alınmadığı rivayet edilmiştir. Bunun sonucunda Hız. Peygamber'in řu açıklamayı yaptığı görülmektedir: *“Ben ancak bir beşerim. Size dininiz hakkında bir şey emredersem onu hemen alın! Kendi görüşümle bir şey emredersem, takdir edersiniz ki ben de bir insanım.”*¹⁹ Bu bağlamda Hız. Peygamber'in, vahyin tebliğinde asla hata yapmayacağı fakat insana ve hayata dair konuştuğunda elbette her insan gibi yanılabilceğı açıkça anlaşılmalıdır.

...

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Allah her kimin iyiliğini dilerse, dinin inceliklerini anlama konusunda ona kabiliyet verir.”*²⁰

Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğine göre, Allah Resûlü (sav) *“İlim için yola koyulan kimse, dönünceye kadar Allah yolundadır.”* buyurmuştur.²¹

¹⁴ Bu başlık altında yer verdiğimiz rivayetler ve alıntılar, *Hadislerle İslam* adlı eserin muhtelif maddelerinden derlenmiştir. Rivayetlerin erken dönem kaynaklarındaki yerlerine de işaret edilmiştir. Bkz. *Hadislerle İslam* (I-VII), ed. M. Emin Özařar ve öte. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013).

¹⁵ Bkz. Maide, 5/67.

¹⁶ Bkz. Bakara, 2/151; Âl-i İmrân, 3/164.

¹⁷ Bkz. Nahl, 16/44, 64.

¹⁸ Bkz. Ahzâb, 33/ 21.

¹⁹ Muslim, Fedâil, 140.

²⁰ Tirmizî, İlim, 1.

²¹ Tirmizî, İlim, 2.

İbn Mes'ud'un naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Öğreten, öğrenen, dinleyen ya da ilmi seven/destekleyen ol, beşincisi olma, helâk olursun!*”²²

Ebû Umâme'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Öğreten ve öğrenen, sevap konusunda eşittir.*”²³

Ebû Hureyre'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Sadakanın en faziletlisi, Müslüman'ın bir bilgi öğrenmesi, sonra da o bilgiyi Müslüman kardeşine öğretmesidir.*”²⁴

Yukarıdaki hadislerin ortak kesişme alanında bilgi ve bilginin değeri, bilginin üretilmesi ve yaygınlaştırılması konuları yer almaktadır. Hz. Peygamber'in bilgisizliğe ve ondan kaynaklanan sorunlara karşı önerdiği tek yöntem *ilim peşinde yol almak* şeklinde özetlenebilir.

...

Sahabe Uygulamaları²⁵

Dinî rehberlikte bilgi konusunu ele alırken, vahyin nüzulüne ve Hz. Peygamber'in en yakınındaki kişiler olarak onun yaşantısına şahitlik etmiş olmaları bakımından sahabenin uygulamasına bakmak gerektiği düşünülmüştür. Sahabenin Hz. Peygamber ile kendine özgü bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Bugünün Müslümanının, bu ilişkiyi ne kadar iyi anlarsa kendi din anlayışını o kadar sağlıklı bir biçimde oluşturacağı ve geliştireceği düşünülmektedir. Çünkü sahabenin Hz. Peygamber ile kurduğu ilişkide insan gerçeğine dair verileri görecekler ve Hz. Peygamber'in de bu duruma karşı geliştirdiği tutuma şahit olacaklardır. Çalışmanın çerçevesi içerisinde ele alınması gerektiği düşünülen sahabe uygulamalarına geçmeden önce, sahabenin Hz. Peygamber ile ilişkisi ve dolayısıyla bakış açılarını ortaya koyması bakımından şu rivayete yer vermenin uygun olduğu düşünülmüştür:

Gittikçe şiddetlenen Ahzâb Savaşı'nda Hz. Peygamber, savaştan geri çekilmelerine mukabil Gatafân Kabilesi'ne Medine hurmalarının üçte bir mahsulünü vermeyi düşünmüştü. Bu düşüncesini sahâbeye açarak onlarla istişâre ettiğinde, ileri gelen

²² Dârimî, Mukaddime, 26.

²³ İbn Mâce, Sunnet, 17.

²⁴ İbn Mâce, Sunnet, 20.

²⁵ Bu başlık altında yer verdiğimiz rivayetler ve alıntılar, *Hadislerle İslam* adlı eserin muhtelif maddelerinden derlenmiştir. Rivayetlerin erken dönem kaynaklarındaki yerlerine de işaret edilmiştir. Bkz. *Hadislerle İslam* (I-VII), ed. M. Emin Özafşar ve öte. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013).

sahâbilerden Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Muâz, Sa'd b. Ubâde ve Hz. Ömer ona, “Şayet bu, Allah’tan gelen bir emir ise onu derhal uygula! Eğer bu hususta emrolunmamışsan ama kendi arzun varsa arzuladığım gibi onu da uygula! Dinler, itaat ederiz. Yok, bu sadece kişisel bir görüş ise bizim onlara kılıçtan başka verebileceğimiz hiçbir şey yok!” dediler. Hz. Peygamber de “*Şayet bir şey ile emrolunsaydım bu hususta size danışmazdım. Bu, yalnızca size arz ettiğim görüşümden ibarettir.*” dedikten sonra, “*Peki öyleyse.*” buyurarak onların görüşünü kabul etmiş ve kendi düşüncesinden vazgeçti.²⁶

Görüldüğü gibi, sahabe, Hz. Peygamber ve onun öğretisi karşısında kendi konumunu net bir şekilde belirlemiştir. Bunun dayanağı, sahabenin Hz. Peygamber’i peygamberlik öncesinde de bir insan olarak tanımaları ve aralarındaki ilişkiyi büyük ölçüde bu zemin üzerine kurmaları olabilir. Onlara göre Hz. Muhammed öncelikle bir *beşer*dir. Peygamber olmadan öncesinde olduğu gibi tabii bir hayatı vardır. Hatta kişilik özelliklerinden dolayı kendisinin peygamber olmasına da çok şaşırmamışlardır. Kur’an da onun bir beşer olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁷ O halde sahabenin bizzat şahit olduğu bu insanlık zemini, onların Hz. Peygamber ile ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır denebilir. Yukarıdaki örnek, sahabenin aynı zamanda ne kadar tutarlı ve sağlıklı bir *peygamber algısının* olduğunu göstermek bakımından bunu açıkça ortaya koymaktadır.²⁸

Sahabenin, gerek Hz. Peygamber hayattayken gerekse vefatından sonra, Kur’an’ın anlaşılmasında ve dinî hayatın gerçekleşmesinde rol alırken, Hz. Peygamberi örnek almaları kaçınılmaz olmuştur. Böylece rivayetlerden anlaşıldığına göre uygulamalar konusunda bireysel anlayış ve algı farklılıklarından dolayı bazı görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Henüz Hz. Peygamber hayattayken ortaya çıkan bu görüş ayrılıklarının dinî anlayışa ve yaşayışa bir zarar vermediği, Hz. Peygamber’in ve ona daha yakın kaynakların bu görüş ayrılıklarını tespit ettiklerinde bazen durumu açıklayan bazen de kabullenen bir tutum sergiledikleri dolayısıyla sahabe uygulamalarındaki çeşitliliğin yadırganmadığı ortadadır. Bu durumu anlatan bazı rivayetler şöyledir:

²⁶ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c.5, s.367, no.9737.

²⁷ İsrâ, 17/93; Kehf,18/110; Enbiyâ, 21/3; Fussilet, 41/6.

²⁸ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), ss.79-92.

Tâbiîn neslinin fakihlerinden Saîd b. Cübeyr bir gün “Resûlullah’ın (sav) hacca giderken ne zaman ihrama girdiği hususunda sahâbîlerin görüş ayrılığına düşmelerine şaşıyorum!” diyerek meseleyi İbn Abbâs’a sordu. Bunun üzerine İbn Abbâs şunları anlattı: “Gerçekten bu konuyu en iyi bilen benim. Resûlullah (sav) sadece bir kere hac yaptığı için insanlar bu konuda ihtilâfa düştüler. Şöyle ki Resûlullah (sav) hac maksadıyla yola çıktı. Zülhuleyfe’deki namazgâhında iki rekât namaz kıldı. Namazını bitirince bulunduğu yerde hacca niyet edip hac için yüksek sesle telbiye getirdi. Bunu kendisinden işiten kimseler kendisinden işittikleri gibi bellediler. Sonra devesine binip de devesi kalkınca ikinci bir telbiye daha getirdi. Bazı kimseler de kendisinden bunu işitmiş oldular. İşte bu ihtilâfin sebebi, oraya insanların bölük bölük gelmiş olmaları ve devesi onu kaldırdığı sırada Resûlullah’ı telbiye getirirken işitenlerin, ‘Resûlullah (sav) telbiyeyi devesi kendisini kaldırdığı zaman getirdi.’ demeleri, daha sonra Resûlullah (sav) deveyle biraz daha ileri gidip de Beydâ Tepesi’ne çıktığı sırada getirdiği telbiyeyi duyan diğer bazı kimselerin de, ‘Resûlullah (sav) hacca Beydâ Tepesi’nde niyet etti.’ demeleridir. Allah’a yemin olsun ki o, namazgâhında ihrama girdi ve devesi kendisini kaldırıncaya telbiye getirdiği gibi Beydâ Tepesi’ne çıktığında da telbiye getirdi.”²⁹

...

Hiz. Ömer’in (ö.23/644) veba salgını sırasında kaderle ilgili görüşleri de bu çerçevede değerlendirilebilir:

Ömer b. el-Hattab, Hicret’in on yedinci senesinde İslâm davetini yaymak üzere Şam’a gitti. Tebuk Vadisi’ndeki Serğ Köyü’ne geldiğinde Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve komutanları Hiz. Ömer’in yanına geldi ve Şam’da şiddetli bir veba salgınının başladığını haber verdi. Ordusunun sorumluluğunu bütün ağırlığıyla üzerinde hisseden halife Ömer, ne yapacağını bilemedi ve en doğru yolun ashâbıyla istişare etmek olduğunu düşündü. Halife Ömer, onlara, Şam’da veba salgınının ortaya çıktığını anlatıp fikirlerini almak istedi. Ancak ittifak edilen bir görüş çıkmadı. İlk muhacirlerin bir kısmı, “Sen bir görev için çıktın. Bundan geri dönmek uygun değildir.” derken, diğerleri tam aksine, “İnsanların geri kalanı ve Resûlullah’ın (sav) ashâbı seninle beraberdirler, onları bile bile veba üzerine götürmeni uygun görmüyoruz.” şeklinde farklı görüşler belirttiler. Ardından ensarla da görüşen Hiz. Ömer, onların da farklı görüşler belirttiğini görünce, çözüm bulma umuduyla Mekke

²⁹ İbn Hanbel, I, 260; Ebû Dâvûd, Menâsik, 21.

Fethi'nde Müslüman olanları çağırttı ve onların fikirlerini aldı. Onlar diğer grupların aksine ittifak ederek şunları ifade ettiler: “Afiyet yurdu yerine belâ yurdunu tercih etmekten Allah korusun.” “Veba yok edici bir musibettir ve bile bile onun üzerine gitmek istemiyoruz.” dediler. Bu sözlerden sonra net bir fikre ulaşan Halife Ömer, ertesini gün Medine'ye geri dönüleceğini ilân etti. Bu sırada Ebû Ubeyde b. Cerrâh, “Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” diyerek Hz. Ömer'e itiraz etti. Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'den böyle bir itiraz beklemiyordu. Ona şu sözlerle cevap verdi: “Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçırıyoruz. Ne dersin? Senin develerin olsa, bir yanı verimli, diğeri çorak olan bir vadiye inseler, onları verimli yerde de otlatsan çorak yerde de otlatsan Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?” Böylece Hz. Ömer, yapılması gerekeni yaptı ve karar vermeden önce diğeri sahâbîlerin farklı görüşlerini dinleyip onlarla istişare ederek onları yadırgamadan, ortak akılla sonuca varma yolunu seçti.³⁰

...

Tüm bu ayrılıkların, insan gerçeği üzerinden okunması gerektiği düşünülmektedir. Bireysel farklılıklar, anlayış ve kavrayış gücünü belirlemektedir. Aslında gelenek bunun zenginlik ve kolaylık sağlayan bir *rahmet* anlamına geldiğini söylemiştir. İmam Mâlik'in (ö.179/795) şöyle dediği nakledilmiştir: “*Âlimlerin ihtilâfi Yüce Allah'ın bu ümmete bir rahmetidir. Herkes kendisince doğru olana uymaktadır, herkes doğru yoldadır ve herkes Allah'ın rızasını aramaktadır.*”³¹ Amr b. el-‘Âs'ın (ö.43/664) rivayet ettiği bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Hâkim, hüküm verirken ictihad eder (gücü nispetinde çaba sarf eder) de sonunda isabetli karar verirse, iki sevap kazanır. Eğer ictihad eder de sonunda hata ederse, bir sevap kazanır.*”³² Hz. Peygamber'in ashâbı da kimi zaman ihtilâfa düşmüş, meseleleri tartışmış ve farklı görüşler ortaya koymuşlar ve bu farklılıkları da doğal karşılamışlardır.³³

Bu kısımda sahabe uygulamalarındaki çeşitliliğin ele alınması, bilginin insan tarafından nasıl algılandığına, dönüştürüldüğüne, işlendiğine ve aktarıldığına bir örnek olması açısından önemli görülmüştür.

...

³⁰ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c.11, s.147, no.20159; Muslim, Selâm, 98, 100.

³¹ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c.1, s.66.

³² Muslim, Akdiye, 15.

³³ Dârimî, Ferâiz, 3, 12.

Dinî Bilgi Üretme Süreçlerine İlişkin Bir Değerlendirme

İnsan, hayatının her alanına ilişkin sorumluluğu alabilecek yapıyla donatılmış bir varlıktır. Bu yönüyle insanın, insanlığını bu yapıyı mümkün olan en üst seviyede gerçekleştirmesi istenmektedir. Bu sürecin temel belirleyeni ise bilgiye dayalı iman ve eylem bütünü oluşturmaktadır. Kur'an, bilgisine göre insanın ayırt edici özelliğinin kendisine verilen bilgi ve bilgilenme imkânına sahip olduğu ve buna dayalı olarak bir hayat tarzı geliştirmede sorumlu olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu anlayış, bilmenin ve bilmeye ulaşan her sürecin değerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca Kur'an bilgisine göre bu süreçte bilenler bilmeyenlerden muhakkak üstündür ve her bilenden daha fazla bir bilen vardır.³⁴ Bilgiyi elde etme sürecinde bireyin takındığı tavırdan lehte ve aleyhte sorumlu olacağı ifade edilmektedir. Bu sorumluluk Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir: "Ey insanoğlu! Bilmediğin şeyin ardına düşme. Çünkü göz, kulak ve kalp bundan sorguya çekilecektir."³⁵ Bilgi insan hayatının temelini oluşturan ana unsur olarak vurgulanmakla birlikte, ilimde mutlak bir otoritenin olmadığı "Her bilenin üstünde bir bilen vardır."³⁶ ayeti ile ifade edilmiştir. Böylece her bilginin sorgulama sürecinden geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kur'an açısından bakıldığında bilgi bizatihi bilgi olduğu için değerlidir. Bilginin bizatihi bilgi olduğu için değerli olduğu bilgisi bile başlı başına bir *İslam medeniyetinin* kurulmasına öncülük etmiştir denebilir. İslam medeniyetinin oluşturulduğu birikim ele alındığında insanın ihtiyaç hissettiği tıp, astronomi, fizik, kimya, felsefe, tarih, kelam, fıkıh, tefsir, hadis gibi alanlarda bilgi üretildiği görülmektedir. Bu da Müslümanların bilgi üretirken bilgiyi bizatihi değerli kabul edip insanın ihtiyaç hissettiği her alanda bilgi üretme bilincinde olduklarını ve bu sorumluluğu yerine getirdiklerini göstermektedir. Söz konusu medeniyet kurulurken bilginin nitelikleri içerisinde dinî ve gayr-i dinî diye bir ayırım yapılmadığı; eğer böyle bir ayırım yapılmış olsaydı bu medeniyetin izlerinin bugünlere kadar ulaşamayacağı düşünülmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise Müslümanların bilgi, bilim gibi konularda dinî veya gayr-i dinî gibi ayrımlar yaptıkları, bazı yanlışlara düştüklerini söylemek mümkündür. Oysa Kur'an akletmeyi, düşünmeyi insan varlığına armağan edilmiş ve işletilmesi gereken bir meleke olarak sunarken böyle bir ayırım yapmamıştır. Bundan dolayıdır ki ilim sahipleri Kur'an ve sünnete müracaat etmekten başka akıl yürütmeyi esas alan yollara da gitmişlerdir. Peki, nasıl olmuştur da yukarıda sözü edilen bir biçimde dinî/gayr-i dinî ayrımları çıkmıştır? Bu konuda bu çalışmanın sınırları içerisinde bazı açıklamalar yapılmıştır. İlk dönem âlimlerinin "İslam

³⁴ Zümer, 39/9.

³⁵ İsrâ, 17/36.

³⁶ Yûsuf, 12/76.

kültürünü Kur'an ve sünnet çerçevesinde tedvin ve temsil"³⁷ durumunda olmalarının bu tarz bir anlayışa kapı açtığını söylemek mümkündür. Bu anlayışın temsilcilerine göre *ilim, Hz. Peygamber'in ahabından gelenlerdir; onlardan gelmeyen (bilgi) ilim değildir.*³⁸ Bu düşünce tarzı ilmi dinî ve gayr-i dinî olarak sınıflandırmanın temelini oluşturmuş olabilir. Daha sonraki dönemlerde mesele dinî ve gayr-i dinîlik boyutundan daha iyi niyetli ve insafı bir yere getirilmiş, ilimler naklî ve aklî olarak sınıflandırılmıştır. Bu düşüncede olan Gazzâlî (ö.505/1111), ilimleri şer'i ve gayr-i şer'i olarak ikiye ayırmaktadır: "Şer'i ilimlerden kasdım Peygamber'den gelenlerdir. Bu ilimlere matematikte olduğu gibi akıl ile, tıbda olduğu gibi tecrübeyle, lisanda olduğu gibi işitmekle ulaşılmaz."³⁹ Gazzâlî'nin daha sonra şer'i ifadesi yerine naklî veya dinî ifadesini kullandığı görülmektedir.⁴⁰ İbn Haldûn (ö.808/1406) da benzer bir sınıflama yapmıştır:

Bil ki, insanların şehir ve bölgelerde birbirlerinden öğrenerek birbirinden naklede geldikleri ilimler ikiye bölünür. Biri, kişiler için tabî olan ilimler olup, kişiler bu ilimleri fikir ve akılları ile kendiliklerinden öğrenebilirler. Diğeri nakli ilimler olup, kişiler bu ilimleri ancak onları vaz' edenden nakil ve rivayet etmek suretiyle öğrenirler.⁴¹

İbn Haldûn'un tasnifini takip ederek bu sınıflandırmaların ilmin kaynağına yapılan atıfla gerçekleştirildiğini, ilmin hangi kaynaktan olduğuna bakılmaksızın bizatihi kıymetli olduğunu ve söylemek yerinde olacaktır.⁴²

Her tür sınıflamadan bağımsız olarak bilgi, her insan tekinin hayatına anlam katmak, hayatta kalmak, hayata değer vermek ve hayatla uzlaşmak anlamında insana katkı sunmayı hedeflemektedir. Çünkü bizatihi bilgi insanın hayatında karşılık bulduğu, onun pratik hayatına

³⁷ Mehmed Said Hatiboğlu, "İslam'da İlimin Dini," *İslamiyat* 6/4 (2003), s.8.

³⁸ İbn Abdî'l-Berr en-Nemerî, *Cami'u beyani'l-ilmî ve fadlihî*, tah. Ebû'l-Eşbâl ez-Zuheyrî (Dâru ibni'l-Cevzî, 1994), c.I, s.617, no.1067.

³⁹ Gazzali, *İhyau ulumi'd-din*, çev. Sıtkı Güllü, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1998), c.I, s.40.

⁴⁰ Gazzali, *Mustasfa: İslam Hukuk Metodolojisi*, çev. Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik, 2006), I, 8-9.

⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), s.455.

⁴² Aristo'dan günümüze kadar ilimleri çeşitli açılardan farklı sınıflamalara tabi tutmak alışlagelmiş bir tavidir. Bu tavır özellikle orta çağda bilgi konusunu elen o dönemde yaşayan neredeyse bütün âlimlerce başvurulan yöntemlerden birisi olageldiği gibi bu konunun ele alındığı özel eserler de kaleme alınmıştır. İlimlerin sınıflandırılması konu, yöntem ve amaç bakımından bilimler arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve bilginin kullanılması yani öğretiminde mantıklı veya öncelik sonralık ilişkisini sağlamaya yönelik olarak yapılmıştır. İslam kültürünü ilimlerin sınıflandırılması konusunda ele aldığımızda söz konusu sınıflandırmanın bilginin kaynağı ve karakteri açısından yapıldığını ifade edebiliriz. Buna göre ilimler nakli ilimler ve aklı ilimler olarak tasnif edilmektedir. Bu sınıflandırmanın yanı sıra eğitim- öğretim açısından yapılan sınıflandırmanın ilkinden farklı olduğunu âlet (vesail) ilimleri ve âli (mesail) ilimler olmak üzere bir sınıflandırma yapıldığı görülmektedir. Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), ss.117-118.

katkı sunduğu oranda anlam kazanmaktadır. Bu anlamda ne tür bir sınıflama yapılırsa yapılsın bilgi insan için üretilmektedir. Bilgi üretme süreci insana dayalı insani bir süreçtir. Üretilen bilginin referans kaynağının ilahi vahye dayandırılması, bilgiyi insani olmaktan çıkarmamaktadır. Dolayısıyla tarihsel süreçte bilginin değerine ilişkin sınıflamanın naklî ilimler lehine işlemesi bu anlamda bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem naklî hem de aklî ilimlerin bilgi üreticisi insan olması yönüyle her iki alanın faili insanın aklî melekesidir. Bu melekenin işletilmesi bilginin mutlak ve dogmatik olmadığını ortaya koymaktadır.

Bilgi üretimi, bilgiye nasıl yaklaşıldığı ve bilgiden ne beklenildiği ile yakından alakalıdır. Elde edilen bilginin sağlam ve güvenilir olması yanı sıra genel geçer ilkeleri işaret etmesi beklenir. Aynı zamanda bilginin işlenmesi ve her bir insan durumu için yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Genel geçer ilkeler çıkarmak ne kadar bilimsel bir çabayı gerektiriyorsa, her bir insan ihtiyacını gözetmekte o kadar bilimsel bir yaklaşım gerektirmektedir. Dolayısıyla insanın çıkarılan bu ilkelere kurban edilmesi değil, ilkeleri anlayarak kendini var etmesine yönelik yönlendirmeler yapmak da bilimsel çaba gerektirmektedir. Bu bağlamda üretilen dinî bilginin niteliğine değinmek bir gerekliliktir.

Dinî bilgiyi, bilginin elde edilmesi sürecinde dinî metinleri (kaynak olarak vahyi ve sünneti) temel alarak insan tarafından üretilen bilgi olarak tanımlamak mümkündür. Elde edilme süreçleri açısından bu bilgi tamamen insani bir nitelik taşımaktadır. Aşağıdaki rivayet insani melekenin övüldüğü ve benimsendiği bir etkinlik olarak işletilen bu sürece ilişkin Hz. Peygamber'in tutumunu anlatan örnektir:

Hicretin üzerinden dokuz yıl geçmişti. Allah Resûlü yeni fethedilen yerlere dini öğretileri için elçiler gönderiyordu. Sıra Yemen'e gelmişti. Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadılık yetkileriyle gönderilecek kişi, helâli ve haramı en iyi bilen,⁴³ Resûlullah'ın kendilerinden Kur'an öğrenilmesini tavsiye ettiği dört sahâbî arasında bulunan Muâz b. Cebel'di.⁴⁴ Genç yaşta Müslüman olan ve Resûlullah'la birlikte hemen hemen bütün savaşlara katılan Muâz, Allah Resûlü tarafından Yemenlilere, *"Size arkadaşlarımla en uygun olanını gönderiyorum."* denilerek takdim edilmişti.⁴⁵ Peygamberimiz, yolculuktan önce, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Muâz'ı Yemen'e

⁴³ Tirmizî, Menâkıb, 32.

⁴⁴ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an, 8.

⁴⁵ İbn Sa'd, Tabakât, III, 585.

uğurlarken, onlara halka karşı nasıl davranacakları hususunda bazı uyarılarda da bulunmuştu: “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin ve hüküm verirken birbirinizle uyum içinde olun!”⁴⁶ Ayrıca, onlara Ehl-i kitap bir kavme gittiklerini hatırlatarak, belde halkını öncelikle Allah’tan başka tanrı olmadığına ve Resûlullah’ın Allah’ın Peygamberi olduğuna inanmaya çağırılmalarını, kalpleri imana ısındıkça da yavaş yavaş ibadetleri anlatmalarını istemişti.⁴⁷ İşte bu uğurlama esnasında Allah Resûlü ile o çok sevdiği ve kıyamet günü âlimlerin önünde yürüyeceğini müjdelediği sahâbîsi Muâz⁴⁸ arasında şöyle bir konuşma geçti:

- (Sana bir dava geldiğinde) nasıl hüküm vereceksin?

- Allah’ın kitabına göre hüküm vereceğim.

- (O konuda) Allah’ın kitabında bir hüküm bulamazsan?

- Resûlullah’ın (sav) sünneti ile (karar vereceğim).

- Resûlullah’ın (sav) sünnetinde de yoksa?

- Kendi görüşümle ictihad ederek bir karara varacak ve ona göre hüküm vereceğim.

Allah Resûlü elini Muâz’ın göğsüne koydu ve “Resûlünün elçisini (Resûlünün arzuladığı cevabı vermeye) muvaffak kılan Allah’a hamdolsun.” buyurdu.⁴⁹ (Ege, 2015: 33-58).

Kaynaklar:

Altaş, Nurullah, “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000), ss.327-350.

Atay, Hüseyin, *Kur’an’a Göre Araştırmalar I-III* (Ankara: Atay Yayınları, 1997), s.22.

Aydın, Mehmet S., “İlim-İslam Münasebeti,” *Bilgi, Bilim ve İslam*, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 5 (1987), ss.70-80.

Baç, Murat, *Epistemoloji*, ed. Demet Taşdelen (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011).

Cevizci, Ahmet, *Bilgi Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2012).

Çüçen, A. Kadir, “Bilgi Kuramına Giriş,” *Bilimname* 2 (2003): 3-12.

Ege, Remziye, *Dinî Rehberlik*, (İstanbul: Şule Yayınları:2014)

⁴⁶ Buhârî, Cihâd, 164.

⁴⁷ Muslim, İmân, 31; Buhârî, Zekât, 1.

⁴⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, II/347.

⁴⁹ Tirmizî, Ahkâm, 3; Ebû Dâvûd, Kadâ’ (Akdiye), 11; İbn Hanbel, V, 242.

- Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), ss.260-265.
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), ss.79-92.
- Gazzali, *İhyau ulumi'd-din*, çev. Sıtkı Gülle, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1998).
- Görmez, Mehmet, “Hz. Peygamberi Örnek Almak ve Sünnete Tabi Olmanın Anlamı Üzerine”, *Kutlu Doğum Sempozyumu-2000: Üçüncü 1000'e Girerken İslâm* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), ss.93-106.
- Hadislerle İslam* (I-VII), ed. M. Emin Özafşar ve öte. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013).
- Hatiboğlu, Mehmed Said, “İslam'da İlmin Dini,” *İslamiyat* 6/4 (2003), ss. 7-10.
- Huxley, Aldous, *Kadim Felsefe*, çev. Mutlu Yetkin (İstanbul: İthaki Yayınları, 2014).
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970).
- Karaman, Hayrettin, “Bağlayıcılık Bakımından Resulullâh'ın (sav) Davranışları,” *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), ss.523-538.
- Onat, Hasan, “Bilgi, Bilim ve Yöntem,” *İslam Bilimlerinde Yöntem*, ed. Halis Albayrak (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2005).
- Selçuk, Mualla, Halis Albayrak, Nahide Bozkurt, *Kur'an ve Birey* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2010).